

Arbejde, køn og magt i Den græske Oldtid – eksempler fra Athen i den klassiske periode

AF JENS KRASILNIKOFF

SLAGMARK #76
SIDER: 47-60

Interessen for arbejdets rolle og fordeling i den græske oldtid er ikke ny. I både oplysningstiden og i 1800-tallet formulerede de spirende antikmiljøer på de europæiske universiteter nye paradigmer for studiet af den græske oldtid. I midten af 1800-tallet fremsatte eksempelvis den engelske antikforsker og bankmand (!) George Grote den tanke, at oldtidens demokratiske styreform og især den i Athen, og ikke bystaten Sparta, repræsenterede bystaten i den klassiske periode (Grote, 2001; se endvidere Hansen, 2005, s. 95). Samtidig begyndte man at anvende det righoldige kildemateriale fra Athen til at rekonstruere denne og andre bystaters økonomiske og sociale historie.

De politiske tænkere i perioden så også til den græsk-romerske oldtid, herunder til arbejdskraftens vilkår og organisering: Marx og Engels brugte antikken som et laboratorium for studiet af tidlige udviklinger af klassesamfundene, hvor de eksempelvis betegnede fremvæksten af lejesoldat-fænomenet i 300-tallet f.v.t. som et tidligt eksempel på organisering af arbejdskraften; og naturligvis tjente de græske bystaters og især Athens udnyttelse af slavearbejdskraften som et væsentligt eksempel på den historiske materialisme og klassekampens historiske udvikling (de Ste. Croix, 1983, s. 24-25).

Fremvæksten af sociologien satte på ny fokus på antikkens eksempler og Max Weber kunne i sin undersøgelse af middelalderbyen trække paralleller til antikkens

borgerbønder (ackerbürger) – et fænomen, hvor den byboende bonde dagligt rejste mellem byen, hvor han boede, og til de omgivende marker, hvor han dyrkede jorden (Weber, 1921). I tæt forbindelse med de weberske udgangspunkt dominerede Moses Finley fra midten af det 20. århundrede debatten med et ganske minimalistisk syn på arbejdskraftens fordeling og anvendelse. Finleys hovedtese var, at den antikke by i hovedsagen var selvforsynende og kun i begrænset omfang var involveret i internationale handelsforbindelser (Finley, 1985, s. 129-139). I det hele taget blev handlen i Finleys optik opfattet som de såkaldte luksusvarer, mens handel med fødevarer og råstoffer var mere begrænset. En nærmere diskussion af de mange forskellige skæbner, som Finleys dominerende syn på antikkens økonomi spillede i de senere årtier af det 20. Århundrede, ligger uden for rammerne af denne artikel, men ønsker man at forfølge denne problemstilling yderligere, rummer den internationale forskningslitteratur adskillige indgangsvinkler og kritikpunkter.¹

Denne artikel skal i stedet omhandle arbejdet som fænomen i den græske bystat i den klassiske periode – perioden mellem perserkrigen (490-479 f.v.t.) og Alexander den Stores ekspansion i perioden fra 336-323 f.v.t. I en mere præcis forstand skal jeg give et signalement af arbejdets betydninger for borgerstatssamfundenes stænder (ikke klasser), køn og status. Denne del af artiklen vil i overvejende grad forme sig som en *state of the art*-fremstilling af arbejdets fordeling og roller i borgerstaterne. Afslutningsvis vil jeg modstille disse idealforestillinger med eksempler på hvordan man især af hensyn til den praktiske landbrugsdrift fandt det nødvendigt at nedbryde de skarpe kønsopdelte arbejdsfunktioner. Ved genlæsninger af det kendte kildemateriale og inddragelse af nyt kildemateriale, er det muligt at iagttage skred imellem arbejdsfordelingens idealer og 'virkeligheden', hvilke eksempelvis bliver tydelige, når kvinder måtte udføre 'mands-arbejde', eller når borgeridealene forhindrede mænd i at tage lønarbejde eller bedrive håndværk, hvilket så medførte, at kvinder og slaver kunne erobre og udvikle dette felt.

BORGERE, FRIE FREMMEDE OG SLAVER

De ældste overleverede studier af de græske bystaters historie er Herodots og Thukydids historiske undersøgelser af årsagerne til udbruddene af henholdsvis Perserkrigen og Den peloponnesiske Krig. I disse to værker var det bystaternes og perserrigets indbyrdes politiske forhold og militære konfrontationer, som havde de

to historikers interesse. Når vi skal rekonstruere andre dele af de oldgræske bystaters historie, som for eksempel sociale og økonomiske forhold, må vi dog hente informationer fra blandt andet de attiske retstaler, komedier og tragedier, de såkaldte 'pamfletter'. Iblandt sidstnævnte er Xenofons sokratiske dialog *Oikonomikos* om at drive et *oikos* og hans lille skrift, *Poroi* – indtægtskilder – om hvordan sølvminerne i Laurion kunne udnyttes på ny (Xenofon 1986; Xenofon 1979). Vi har også en mængde informationer til rådighed i det omfattende indskriftsmateriale og fra arkæologernes arbejder med den materielle kultur. Dertil kommer en mængde nyttige, men også potentielt tendentiøse, skrifter af Platon og Aristoteles af statsteoretisk og filosofisk karakter om de måder, som man kunne indrette bystater på, og om hvordan deres økonomier og arbejdskraft kunne organiseres hensigtsmæssigt.

Et grundtræk ved de græske borgerstater i oldtiden var deres stærke standsopdeling i henholdsvis borgere med fulde politiske rettigheder, frie fremmede uden politiske rettigheder og endelig de ufrie slaver. Inden for borgerstanden havde dog kun voksne mænd over 20 år politiske rettigheder. Kvinder som mænd tilhørte borgerstanden, hvis deres far var borger, og i enkelte bystater såsom Athen krævede man i nogen perioder tillige, at moderen også tilhørte borgerstanden, for at deres børn kunne opnå borgerskab. Hendes græske betegnelse var *politiss* – eller frit oversat "borgerinde", hvilket kan udlægges, som om hun mere var knyttet til borgerskabet end hun var en fuldgyldig del af det.² Ofte var opnåelse eller fastholdelse af borgerskabet afhængig af, om man ejede jord, som tilfældet eksempelvis var i Sparta (Cartledge, 1978, s. 135). Borgerne var almindeligvis tilknyttede forskellige lokalt forankrede socio-religiøse institutioner som eksempelvis de såkaldte *demer* i Athen, eller anderledes i Sparta, hvor foruden jordejerskab også medlemskab af en *sysitia* eller messe var påkrævet for at opretholde borgerskab. Borgernes vigtigste økonomiske aktivitet var almindeligvis landbruget; igen med undtagelse af Sparta, hvor de spartanske fuldborgere kunne koncentrere sig om kasernetilværelsen og militærtjenesten, fordi man tidligere havde undervunget de såkaldte heloter, som nu varetog landbruget og forsynede spartanerne med de daglige fornødenheder og ikke mindst med spartanernes bidrag til deres messer i form af fødevarer (Cartledge, 1978, s. 162, s. 165, s. 170-171).

Flere borgerstater havde imidlertid også et større antal fastboende ikke-borgere, som oftest varetog handel og håndværk. I Athen kaldte man disse frie fremmede for *metøker*, hvilket indikerer deres status som med-boere. I enkelte tilfælde kunne

metøker eje jord, og vi har også nogle eksempler på, at de kunne naturaliseres, altså ophøjes til borgerstanden, hvis de eksempelvis havde gjort borgerstaten en tjeneste. Endelig finder man slaverne nederst i det standsmæssige hierarki, men oftest var der forskel på de værdifulde slaver, som kunne et fag, og så de simple landbrugs-slaver og slaverne i minedistrikterne. Vi har dog eksempler på slaver, som ejede slaver. Forklaringen på dette tilsyneladende paradoks var, at slaver kunne oparbejde formuer, hvormed de eksempelvis kunne købe slaver – 'mælende redskaber', som Aristoteles benævnte dem – eller slaverne kunne i visse situationer frikøbe dem selv, hvorved de almindeligvis opnåede metøkstatus. En slave kunne i visse tilfælde – og især qua sine kundskaber som eksempelvis bankkyndig – akkumulere en mindre formue, som så afgørende ændrede hans status, således at det også blev muligt for ham at avancere i stands-hierarkiet. Det eneste eksempel vi dog kender på en slave, som i et enkelt liv avancerede fra slave via metøk-standen til fuldborgerskab, var den atheniensiske rigmand og bankier Pasion, som vi kender fra en række spektakulære retssager.³ Samlet set eksisterede der altså to skarpe skel i det athenske samfund: Først imellem dem, som havde fulde politiske rettigheder – de mandlige borgere – og på den anden side kvinder, metøker og slaver, som ikke besad politiske rettigheder. Dernæst var der et skarpt skel mellem frie individer – borgere af begge køn og metøker – og så de ufrie, slaver, som var borgere eller metøkernes ejendom. Borgerskabet var altså attraktivt af en række grunde; men det var også begrænsende i forhold til de former for arbejde, som en borger kunne påtage sig. Borgeren skulle undgå at bringe sig i et afhængighedsforhold, således også at skulle arbejde for løn. En sådan situation ville alt andet lige betyde, at borgeren befandt sig i et arbejdsforhold, som modsvarede det, som en slave befandt sig i i forhold til sin herre (Cohen, 2000, s. 132-137).

DE BANAUSISKE FAG

Der eksisterede imidlertid også andre markante skel i det athenske samfund. Den athenske rigmand og forfatter Xenofons lille skrift *Oikonomikos* er udformet som en sokratisk dialog, hvor Sokrates denne gang ledte efter de ideelle måder at drive en husholdning på. Sokrates' samtalepartnere Kritobulos og Ischomachos svarede derfor på spørgsmål om husholdningens enkelte dele – og ikke mindst om de forhold, som vedrørte måderne, hvorpå man organiserede husholdningen mest hen-

sigtsmæssigt. Xenofon lod Sokrates fremsætte følgende om de såkaldte banausiske fag i skriftet *Oikonomikos*:

De såkaldte banausiske fag er dels udskældte, dels står de rimeligt nok i laveste kurs hos bystaterne. For de ødelægger kroppen både på arbejderne og på de ansvarshavende ved at tvinge dem til et stillesiddende liv i skyggen. Nogle fag kræver endda, at man tilbringer dagen ved ilden. Men når kroppene bliver feminine, bliver sjælene også langt svagere. Og de såkaldte banausiske fag giver ikke spor fritid til at tage sig af vennerne og af bystatens sager. Så folk af den slags forekommer at behandle deres venner dårligt og at være dårlige forsvarere af deres fædreland. I visse stater, først og fremmest i dem, der har ord for at være gode i krig, er det slet ikke tilladt en borger at arbejde med de banausiske fag. (Xenofon, 1986, s. iv, 2, 4)

Indeholdt i denne analyse ligger også den pointe, at landbruget gav de bedste forudsætninger for borgerens militære træning. Den militære pointe er dermed også med til at forklare, hvorfor landbruget var den eneste accepterede form for manuelt arbejde for borgerne og ligefrem anbefalet for det athenske borgerskab. De banausiske fag omfattede imidlertid ikke kun de egentlige håndværk, men alle beskæftigelser, som omfattede frembringelse af varer og ydelser.⁴ De fleste håndværkere tilhørte metøk-standen og de fleste metøk-*oikoi* fandtes i selve hovedbyen Athen, dens havneby Piræus eller i minedistriktet Laurion mod syd med dets lokale centrum Thorikos. Metøker havde som sagt ikke politiske rettigheder, og den indflydelse de alligevel øvede på det athenske samfund gjorde sig så gældende indenfor rammerne af uformelle sociale fora såsom symposiet. Her fandt flere af de mest velhavende metøker sammen med borgerne, og det var netop disse former for kontakt, som kunne bidrage til at øge en metøks status i borgerstatens øjne. Prominente eksempler på metøker er Aristoteles og taleskriveren Lysias om hvis liv vi ved en del. Lysias' familie ejede en skjoldfabrik i Athen med 120 slaver, som dog gik tabt for familien i forbindelse med det sidste oligarkiske kup i 404/403 f.v.t., hvorefter Lysias altså ernærede sig som taleskriver.⁵

MÆND, KVINDER OG IDEALISEREDE ARBEJDSDELINGER

De oldgræske landbrugssystemer bestod i hovedsagen af dyrkning af såvel slette-land som marginaljordsudnyttelse, hvor de almindeligste afgrøder var korn, oliven

og vin. Dertil havde græske bønder et betydeligt dyrehold, hvor får, geder og okser var de almindeligste husdyr (Krasilnikoff, 2016).

Xenofons *Oikonomikos* om at drive en husholdning og landbrug beskriver i nogen detaljer herrens og husfruens arbejdsdeling, hvilke i udtalt grad omhandlede, hvordan de to skulle sørge for at styre det arbejde, som husholdningens slaver skulle varetage. Der er ingen tvivl om, at herren – Ischomachos – tog sig af de arbejdsopgaver, som fandtes uden for 'tærsklen', herunder især landbruget; og den yngre og navnløse husfrue skulle sørge for at styre den komplekse husholdnings lagre af fødevarer og andre fornødenheder.

Ischomachos forklarer, at en af årsagerne til at hans egen *oikos* fungerede godt var at hans unge kone og han selv var helt klare over deres indbyrdes rollefordeling (som Ischomachos naturligtvis havde instrueret hende i). Ischomachos brugte som billede for deres *oikos*, at det ideelt set var indrettet som en velfungerende *trier* (krigsskib), hvor hver aktør og alle skibets dele havde sin bestemte plads. Husfruen sørgede for, at uldprodukter blev fremstillet og fødevarer lagret, og Ischomachos selv tilså sine forskellige marker og landbrugsmæssige aktiviteter fra hesteryg, hvorfra han altså kunne se, om slaverne og opsynsmændene udfyldte deres opgaver. På vejen mellem de forskellige marker øvede Ischomachos sig på militærinddrætning og kunne på denne måde udnytte tiden mest hensigtsmæssigt inden for rammerne af de accepterede beskæftigelser for en athensk borger: På denne måde fastholdt Ischomachos et program, som ikke forbandt ham med de banausiske fags skadelige aktiviteter. Det er tydeligt, at Ischomachos' idealiserede verden er 'kønnet' i overensstemmelse med den logik, som tilsiger, at henholdsvis kvinders og mænds forskellige naturer er sådan indrettede, at kvinden bedst kan tage sig af husholdningen og alle de aktiver, som befinder sig der, hvorimod manden er den, der bedst kan varetage arbejdsopgaver uden for *oikos* – inklusiv aktiviteter i den offentlige sfære.⁶

Spørgsmålet er naturligtvis i hvilke udstrækninger Ischomachos' *oikos* var repræsentativt for husstandsøkonomierne i den klassiske oldtid (om *oikos* se Nagel, 2006 og Nevett, 2010). Ischomachos red omkring til hest, hvilket oversteg de allerfleste atthenes økonomiske formåen. Han arbejdede ikke selv på eller med jorden, men havde slaver til at drive det egentlige landbrug og forvaltere til at tage sig af organiseringen af den praktiske drift, mens han selv påtog sig rollen med at have opsyn med hele entreprisen. Hans unge, ærbare (og navnløse) kone, som formodentlig var datter af én af hans bedste venner (*filoi*), udførte næppe fysisk arbejde udover

vævning, men har altså også ført opsyn med husholdningens slaver (Just, 1989, s. 116-118). Om den ældre Hesiods landbrug i Bøotien omkring 700 f.v.t. og Ischomachos' landbrug i begyndelsen af 300-tallet f.v.t. bemærkede Robin Osborne, at de fleste aktiviteter havde karakter af moralske øvelser snarere end nøjagtige beskrivelser af landbrugets arbejdssituationer (Osborne, 1987, s. 18).⁷ Man kan tilføje, at Ischomachos' tilgang til organiseringen af sin husholdning på flere måder afspejler overklassens idealer snarere end det bredere borgerlags mere ydmyge landbrug og husholdninger.

En af de store udfordringer ved antikkens økonomiske historie er præcist at afgøre, hvordan landbruget var organiseret og ikke mindst at afgøre, hvilke personer som varetog de forskellige funktioner i landbruget. Den jævne bondeborger måtte foretage de fleste arbejdsopgaver selv dog ofte hjulpet af en enkelt eller to slaver. Nyere undersøgelser peger på, at det formuesystem, som reformatoren Solon ifølge overleveringen fastsatte i 594 f.v.t., angiveligt afspejlede en økonomisk virkelighed, hvor samfundets øverste elite producerede mere end 500 "mål" (*medimner* á 52 liter) landbrugsprodukter per år i fast eller flydende form (korn, olivenolie eller vin). Herefter fulgte *hippeis*, med mellem 500 og 300 mål og *zeugitterne* med mellem 300 og 200 mål. Samfundets fattigste gruppe, *theterne* producerede mindre end 200 mål, og det er formodentlig blandt *theterne*, at vi skal finde den jævne bondes landbrug.⁸

ARBEJDE OG MAGT

Flere studier har forsøgt at vise tilstedeværelsen af et markant skel mellem land og by – mellem det urbane Athen (og dens havneby Piræus) og så "det rurale Attika", hvor borgerbønderne delvist eksisterede i en parallelverden (Jones, 2004). I Xenofons idylliserede eller måske snarere idealiserede verden var arbejdsdelingen klar: Mænd og kvinder af Ischomachos' stand kontrollerede, at de individer, som enten var deres *oikos*' arbejdskraft eller som på anden måde var engageret til at varetage arbejdsopgaver i *oikos*, udfyldte deres opgaver. Billedet er imidlertid ikke entydigt. I flere retstaler finder vi aktører af borgerstanden, som betegnes som "bymennesker" eller som personer, som holdt af at bo på landet (Demosthenes, 1939b, s. 55, 11). En sådan person møder man i komediefiguren Strepsiades i Aristofanes' komedie *Skyerne*. Strepsiades siger om sig selv: "Jeg er en bondemand, jeg elskede det liv:

gravrusten på min bag, at slange sig hvor man vil i myldret af bier og mosede oliven og får” (Aristofanes, 1982, s. 1, 43, 46). Strepsiades var utvivlsomt en karikatur, som vakte latter ved sin (relative) genkendelighed – skønt bondsk og ukultiveret var Strepsiades fremstillet som en af Attikas rigeste bønder, og man er ikke det mindste i tvivl om, at han selv deltog aktivt i landbrugets praktiske arbejdsopgaver (Aristophanes, 1968, s. xxvii; Krasilnikoff, 2008, s. 39-40). Anderledes forholdt det sig med Strepsiades søn, Fidippides, som mere lignede sin mors familie. Med det hentydede Aristofanes til, at Strepsiades’ hustru i statusmæssig forstand stammede fra en familie i samme liga som Ischomachos. Dette ophav havde angiveligt givet Fidippides den ide, at han hellere ville køre firspand på Akropolis end passe geder på (sin fars) *felleus* (”den stenede jord”) (Krasilnikoff, 2008, 39-40).

En nyligt publiceret bog af Paul Halstead om før-mekaniseret mediterrant landbrug beskriver i en række komparative analyser mellem oldtid og nyere tid de arbejdsfunktioner, arbejdsformer og dyrkningsstrategier, som på mange forskellige måder fortsat dominerer traditionelt græsk landbrug (Halstead, 2014). Selvom græske landbrug i udtalt grad blev mekaniseret fra begyndelsen af det 20. århundrede, vedblev man med at dyrke en række forskellige afgrøder og praktisere dyrehold på traditionel vis. Halsteads studium afslører, at græske landbrugshusholdninger fortsat har været skarpt funktionsopdelt, således at kvinders arbejde i landbruget knyttede sig til familiens husholdning og pasning af de afgrøder og dyr, der befandt sig på eller i nærheden af selve gården. Ligeledes var mandens primære arbejdsfunktioner at bearbejde jorden og at forvalte ressourcer, som befandt sig væk fra landbrugsgården og familien. En interessant iagttagelse er ydermere, at kvinder nu i den nære fortid fremhæves for deres evner til at træde til i landbrugets belastnings-situationer (høst, etc.). Halstead beretter, hvordan kvinder almindeligvis var i stand til at pløje og foretage andre former for typisk mandsarbejde, når det var påkrævet.

På trods af de mange afgørende forskelle på oldtidens og nutidens landbrugsstrukturer, samfundsorden, religion, etc., så tyder noget på, at der også i de oldgræske landbrugshusholdninger forekom en lignende sløring af de faktiske arbejdsfordelinger. Eksempelvis berettede flere indskrifter fra den tidlige hellenistiske periode hvordan husholdningernes medlemmer blev mobiliseret til akut høstarbejde, hvis en hær truede med at invadere bystatens territorium og dermed truede den forestående høst (Xenophon, 1921; også Austin, 1981, no. 44 og 50).

Walter Scheidel diskuterede i 1995 og 1996 eksempler på hvordan kvinder kunne

bryde de sædvanlige rammer for kønsopdelt arbejde. I to sammenhængende artikler redegjorde han præcist for kildesituationen og nåede den konklusion, at de eksempler, vi har på frie borgerkvinders arbejde i for eksempel landbruget, er få, mens vi er sikre på, at slaver af begge køn indgik som aktive dele af arbejdsstyrken. De kvindelige slaver var i særlig grad nyttige i mange forskellige funktioner, når landbrugets travleste perioder oprandt. Et par henvisninger i retstalerne viser dog, at borgerkvinder kunne være tvunget til at tage sæsonarbejde i vinmarker, og vi ved, at kvinder, som tilhørte den laveste borgerstand, theterne, måtte ”sælge bånd på markedet” for at tjene til de daglige fornødenheder (Jones 2004, s. 62-63).

Vender vi tilbage til Halsteads komparative materiale mellem oldtid og nyere tid, så er den tanke oplagt, at i de mere ydmyge husholdninger måtte alle medlemmer træde til i de travle perioder i landbrugsåret, men vi kan trække visse dele af kilde-materialet videre. Andromache Karanika udgav for nylig et studium af arbejdsange fra den græske oldtid med komparative udblik til den græske eftertid.⁹ Karanikas materiale må betyde, at kvinder eksempelvis kunne deltage i selve høstarbejdet foruden at være drivkraften i bearbejdning og lagring af de forskellige afgrøder. Dette er i sagens natur arbejdsopgaver, som må foregår uden for *oikos*' fire vægge. For mig viser Karanikas studium dermed, at der eksisterede et betydeligt skred imellem, hvad mænd kommunikerede til andre mænd om det ideelle liv for deres kvinder, og så den virkelighed, som athenske husholdninger, deres mænd, kvinder og slaver måtte agere i. Når disse nødvendige aktiviteter så forties, så kan en plausibel forklaring være, at borgerinder potentielt kompromitterede deres status ved at være synlige udenfor *oikos*.

I en snæver forstand udøvede borgerne deres magt over resten af samfundets individer og kollektiver ved helt konkret at forhindre andre end dem selv i at kunne eje landbrugsjord. Ved samtidig at knytte de mest fordelagtige sociale og moralske egenskaber til eksistensen som bonde og samtidig udstyre borgerbonden med autorisationsret, altså retten til at bestemme hvem og hvad, som måtte få adgang til borgerstandens privilegier, fastholdt borgerne retten til at kunne bestemme, hvilke nye borgere, religiøse kulturer og sociale institutioner som kunne få ret til at virke inden for borgerstatens territorium (Parker, 1996, s. 162-163, s. 214-217).

Selvom kontrol med bystatens territorium og de aktiviteter, som foregik her, var en central del af borgerstandens magtgrundlag, så var der områder, hvor de mandlige borgere havde mindre adgang til at udøve magt. Hvor man meningsfuldt kan

tale om den praktiske landbrugsdrift som et maskulint og borgerdomineret rum, så er det omvendt muligt at pege på græsk polyteistisk religion som et felt, hvor kvinder og sågar ikke-borgere havde betydelig indflydelse. Adskillige centrale kulter for de mange frugtbarhedsguddomme havde kvindelige præstesker, og alene det faktum viser tilbage til, at kvinder næppe førte så isolerede tilværelser i *oikos*, som deres mænd yndede at fremstille som virkeligheden. I 2004 argumenterede Cole for, at borgerstatens territorium var opdelt i en ”produktiv” del, som den mandlige del af borgerbefolkningen udnyttede og til stadighed konkurrerede om, og så en ”hellig” del, hvor de nødvendige religiøse aktiviteter kunne foregå, som tilgodeså, at ordenen mellem guder og mennesker forblev intakt og vedligeholdt. Argumentet synes at være, at netop helligdommene for de guddomme, som havde reproduktion og fertilitet som deres væsentligste ressortområder var feminine rum, hvor kvinder og det ”feminine” kunne bidrage afgørende positivt til borgerstatens udvikling (Cole, 2004).

Et af de steder, hvor mænds syn på kvinder blev artikuleret mest hyppigt og præcist, var i de offentlige fora – på folkeforsamlingen, i rådet og ikke mindst i retssalene (for de politiske institutioner se Hansen, 1991). I 1989 publicerede Ober en monografi om den kommunikation og de diskurser, som udveksledes mellem talerne og tilhørerne i de offentlige athenske politiske og retslige institutioner (Ober, 1989). Obers studium afslører en udpræget maskulin politisk kultur og kommunikationsform (retorik), hvor konkurrenceelementet var afgørende vigtigt. Athenske mænd skulle fremstå troværdige for at vinde tilslutning til deres politiske projekter og i den sammenhæng var det yderst vigtigt, at deres status kunne underbygge måderne, hvorpå de førte deres liv (*oikos*, landbrug, militærtjeneste, politik, religion, etc.). Arbejdsopgaver i landbrug og i produktionsvirksomhed omfattede en række forskellige magtrelationer, hvor de mest synlige var dem, der eksisterede mellem borgere og ikke-borgere, og dem mellem frie og ikke-frie individer. Cohen har argumenteret overbevisende for, at de rigide opfattelser af de socialt acceptable arbejdsfunktioner og beskæftigelser for mandlige borgere skabte muligheder for samfundets andre grupper. Borgernes bevidste fravalg af arbejdsfunktioner, som kunne sætte dem i et afhængighedsforhold til en anden person – borger såvel som metøk – betød, at der opstod en række muligheder, som slaver og kvinder kunne udfylde. Et af de eksempler, som Cohen har fremhævet i den forbindelse er bankvirksomhed, som især udvikledes i Piræus i 300-tallet f.v.t. (Cohen, 2000, s. 137-154). Generelt

viser arbejdsrelationer i det athenske borger-statsamfund i den klassiske periode, at borgerstanden foruden politisk og juridisk magt også baserede kontrollen med samfundet på kontrol med de praktiske arbejdsfunktioner og relationer. Nye læsninger af kildematerialet og inddragelse af komparativt materiale, kan imidlertid nuancere billedet, og viser, at der eksisterede en vis pragmatisme, som kunne træde i stedet, når nødvendigheden krævede det. Kvinders arbejdsange og retstalernes oplysninger om hvordan kvinder kunne drive virksomhed, er eksempler på, hvordan nylæsninger af kendt kildemateriale og inddragelse af nye kilder kan nuancere billedet af kvinders og mænds liv i den græske oldtid.

KONKLUDERENDE BEMÆRKNINGER

Der er ingen tvivl om, at der i den oldgræske litteratur, som i overvejende grad var forfattet af mænd beregnet for andre mænd, eksisterede en bestemt opfattelse af den ideelle 'geografi' for mænds og kvinders livsverdener og dermed også deres arbejdsfærer. *Oikos*' herre – *kyrios* – skulle tage sig af det, der fandtes uden for det hus eller den gård, hvor *oikos*-medlemmerne boede. *Oikos*' frue skulle så tage sig af de aktiviteter, som foregik på den anden side af dørtærsklen eller tæt på *oikos*' residenslokalitet. Athenske mænd udøvede magt gennem opretholdelse af kontrollen med de politiske og juridiske systemer, og traditionelt har forskningen tilkendt de mandlige borgere betydelig magt gennem kontrol med arbejdet i de athenske husholdninger. Nyere studier har imidlertid vist, at inddragelse af flere typer af kilder kan nuancere dette stereotypiske billede. Dele af kildematerialet afslører skred imellem opfattelserne af, hvilke arbejdsfunktioner som borgermænd og deres koner, døtre og mødre kunne bestride inden for rammerne af gældende sociale normer og så de løsninger, som det praktiske liv i byen og på landet, nødvendiggjorde. Gennem det overleverede kildemateriale fastholdt Athens borgermænd en bestemt diskurs om arbejde, køn og magt – som formodentlig ofte blev modsagt, når de efter folkeforsamlingsmøderne vendte hjem til deres *oikos*. De athenske borgers diskurs om deres kvinders ordentlige liv var dermed i permanent konflikt med den arbejdsmæssige virkelighed, som de fleste mennesker og *oikoi* eksisterede i.

NOTER

- 1 Se f.eks. bidragene i Mattingly & Salmon, 2001 og Manning & Morris, 2005; og Bessons monografi fra 2015.
- 2 Cohen, 2000, s. 30-48, 50-63 udlagde "borgerindernes" deltagelse i religiøse og sociale institutioner som politiske rettigheder. For et mere plausibelt syn på borgerinders status, se Cartledge, 1993, s. 63-89.
- 3 Demosthenes, 1939a, s. 22, 52; 1939b, s. 8, 14, s. 8 og 14. Se også Cohen, 2000, s. 40-44 for mere information om Pasiens bankvirksomhed.
- 4 Se for eksempel også Platons dialog Gorgias om de banausiske fag.
- 5 Se indledningen af Mogens Herman Hansen i Lysias 1980, s. 11-15.
- 6 Den moderne forskningslitteratur er særdeles omfattende. Se f.eks. Just, 1989, Cartledge, 1993.
- 7 Osborne, 1987, s. 18: "Hesiod and Xenophon have selected aspects of country life and have presented them as if they were all that country life was about. Their countryside is a partial countryside, deprived of all signs of work except for the farmer himself, whose daily task becomes a moral exercise and a physical recreation, rather than the very stuff of his subsistence." Hesiods digt *Værker og dage* er fint oversat og kommenteret af Andersen, 1999.
- 8 Aristoteles, 1984, s. 3-4, 7. van Wees, 2004, s. 47-58 og kritik af van Wees i Gabrielsen, 2002. van Wees argumenterer for, at zeugit-gruppen ikke var, som det almindeligvis antages Athens "middelklasse", men i stedet det nedre segment af samfundets overklasse.
- 9 Karanika, 2014, især kapitel 5, s. 133-159 om sangtraditioner, som knytter sig til tærskning og maling af korn, og kapitel 8, s. 201-218 om høstsange. Se også Foxhall, 1995 om forholdet mellem arbejde og religion.

LITTERATUR

- Aristofanes (1982). *Skyerne* (Oversat af O. Thomsen). Akademisk Forlag.
- Aristotle (1984). *The Athenian Constitution* (Oversat af P.J Rhodes). Harmondsworth: Penguin Books.
- Aristophanes (1968). *Clouds* (Oversat af J. K. Dover). Oxford: Oxford University Press.
- Austin, M. M. (1981). *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of ancient Sources in translation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Besson, A. (2015). *The Making of the Ancient Greek Economy. Institutions, Markets, and Growth in*

- the City-States*. Princeton: Princeton University Press.
- Cartledge, P. (1978). *Sparta and Lakonia. A Regional History 1300 – 362 BC*. London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Cartledge, P. (1993). *The Greeks. A Portrait of Self and Others*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, E. E. (2000). *The Athenian Nation*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Cole, S. G. (2004). *Landscapes, Gender, and Ritual Space. The Ancient Greek Experience*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Demosthenes. (1939a). *Orations 41-49: Private Cases*. Loeb Classical Library 346, vol v. (Oversat af A. T. Murray). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Demosthenes (1939b). *Orations 50-59: Private Cases*. In Neaeram. Loeb Classical Library 351, vol v. (Oversat af A. T. Murray). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- de Ste. Croix, G. E. M. (1983). *The Class Struggle in the Ancient Greek World. From the Archaic Age to the Arab Conquest*. London: Duckworth.
- Finley, M. I. (1985). *The Ancient Economy*. 2. udgave. London: The Hogarth Press.
- Foxhall, L. (1995). Women's ritual and men's work i: R. Hawley & B. Levick (eds.), *Women in Antiquity*. London, 97-110.
- Gabrielsen, V. (2002). Socio-economic Classes and Ancient Greek Warfare i K. Ascani, V. Gabrielsen, K. Kvist & A. Holm Rasmussen (eds.), *Ancient History Matters: Studies Presented to Jens Erik Skydsgaard on His Seventieth Birthday, April 16, 2002*. Analecta Romana Instituti Danici, Supplementum XXX. Rom, pp. 203–20.
- Grote, G. (2001). *A History of Greece from Solon to 403 B.C*. London: Routledge.
- Halstead, P. (2014). *Two Oxen Ahead: Pre-Mechanized Farming in the Mediterranean*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Hansen, M. H. (1991): *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes. Structure, Principles and Ideology*. Oxford & Cambridge, Massachusetts: Blackwell.
- Hansen, M. H. (2005): *Det athenske demokrati – og vores*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Hesiod (1999). *Theogonien, Værker og dage, Skjoldet. Ved Lene Andersen*. 2. udgave. Klassikerforeningens Kildehæfter.
- Jones, N. F. (2004). *Rural Athens Under the Democracy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Just, R. (1989). *Athenian Women in Law and Life*. London: Routledge.
- Karanika, A. (2014). *Voices at Work: Women, Performance, and Labor in Ancient Greece*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Krasilnikoff, J. A. (2008). Attic *φελλεύς*. Some Observations on Marginal Land and Rural Strategies in the Classical Period. I *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 167, 37-49.
- Krasilnikoff, J. A. (2016). Geder, Guder og Gentlemen. Nogle refleksioner over 4. århundredes atiske dyrehold. I *AIGIS*, 16 (2), 2016, 1-24.
- Krasilnikoff, J. A. (2017) (accepteret). The Farming *Oikos* as *Place* – Reflections on Economy, Social Interaction and Gender in Classical Attica. I *Acta Hyperborea* 15.
- Lysias (1980). *Lysias' taler (I, III, X, XIII, XXIII, XXIV, XXX)* (Oversat af Mogens Herman Hansen). København: Museum Tusculanums Forlag.
- Manning, J. G. & I. Morris (eds.) (2005). *The Ancient Economy. Evidence and Models*. Stanford.
- Mattingly, D. J. & J. Salmon (eds.) (2001). *Economies Beyond Agriculture in the Classical World*. Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society, vol. 9. London: Routledge.
- Nagel, B. (2006). *The household as the Foundation of Aristotle's Polis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nevett, L. C. (2010). *Domestic Space in Classical Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ober, J. (1989). *Mass and Elite in Democratic Athens. Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Osborne, R. (1987). *Classical Landscapes with Figures. The Greek City and its Countryside*. London: George Philip.
- Parker, R. (1996). *Athenian Religion. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Scheidel, W. (1995). The Most Silent Women of Greece and Rome: Rural Labour and Women's Life in the Ancient World (I). I *Greece and Rome*, 42 (2), 202-217.
- Scheidel, W. (1996). The Most Silent Women of Greece and Rome: Rural Labour and Women's Life in the Ancient World (II). I *Greece and Rome*, 43 (1), 1-10.
- van Wees, H. (2004). *Greek Warfare. Myths and Realities*. London: Duckworth.
- Weber M. (1921). Die Stadt. Eine Soziologische Untersuchung, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 47 (1920-21) 621-772, genpubliceret af W. Nippel i *Max Weber Gesamtausgabe* 22.5. Tübingen: 1991.
- Xenofon (1979). *Indtægtskilder (Poroi)* (Oversat af Signe Isager). København: Museum Tusculanums Forlag.
- Xenofon (1986). *Oikonomikos* (Oversat af Signe Isager). Klassikerforeningens Kildehæfter. Herning: Klassikerforeningen og Forlaget System a/s.
- Xenophon (1921). *Hellenica, Volume II: Books 5-7*. Loeb Classical Library 89 (Oversat af C. L. Brownson). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.